

برنامه ریزی توسعه یکپارچه روستایی با بهره گیری از مدل تحلیلی SWOT در بخش خمام شهرستان رشت

دکتر نصرالله مولانی هاشجین* (دانشیار گروه جغرافیای انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت)
کبری زاهد دافچاهی^۱ (کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، گروه مهندسی مشاور آبادگران شهر و روستا)

چکیده

روستا به عنوان کوچک ترین واحد جغرافیایی است که معیشت اغلب ساکنان آن مبتنی بر بهره کشی از زمین است و توسعه ی یکپارچه روستایی منوط به افزایش تولید، بهبود سطح دانش و انگیزش، ارائه خدمات گوناگون، بهبود و اصلاح شبکه ارتباطی و حمل و نقل، بهسازی مسکن روستایی، تنوع بخشی به امکانات اشتغال و اصلاح و انتظام شبکه مکانی - فضایی سکونتگاه های روستایی در راستای رسیدن به توسعه کلان کشور، شناخت نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت ها و تهدیدها است تا بتوان با شناخت همه جانبه برنامه ریزی بهینه ای در جهت توسعه نواحی روستایی ارائه نمود.

در مقاله حاضر، ویژگی های طبیعی، اجتماعی - جمعیتی، فرهنگی - سیاسی، اقتصادی و فضایی - کالبدی روستاهای بخش خمام مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته است و با تلاشی در جهت یافتن پاسخ این سوال که چگونه می توان به برنامه ریزی توسعه یکپارچه روستایی در محدوده مورد مطالعه دست یافت و هدف های کاربردی و ضرورت های خاص تحقیق حاضر در جهت دست یابی به پاسخ سوال اصلی طرح در نظر گرفته شده است که با انتخاب شیوه ی مطالعه مناسب در جهت دست یابی به نتایج سودمند و آزمودن فرضیه ها به ارائه راهکار پرداخته شود.

واژه های کلیدی

برنامه ریزی، توسعه یکپارچه روستایی، مدل تحلیلی SWOT، بخش خمام، شهرستان رشت

*نویسنده رابط: nmolaeih @ iauRasht.ac.ir

^۱KobraZahed@yahoo.com

۱. مقدمه

روستا به عنوان کوچک‌ترین واحد، پهنه ای است جغرافیایی برای برنامه ریزی که معیشت اکثر سکنه‌ی آن از طریق داد و ستدمتقابل میان عوامل تجدیدپذیر طبیعی و رفتار انسانی حاصل می‌شود و دارای نقش اصلی کشاورزی در کنار صنایع تبدیلی و خدماتی است. به طوری که سکونتگاه‌های کوچک و بزرگ واقع در آن پهنه هریک نام و نقشی جداگانه و تکامل دهنده در مجموعه روستادارا می‌باشند که جزئی از زیستگاه‌های انسانی به شمار می‌رود (غفاری، ۱۳۸۱، ۵۹-۵۷). مطالعه ویژگی‌ها و مسائل مختلف و همچنین کارکردهای روستا از جنبه‌های مختلف حائز اهمیت می‌باشد بطوریکه روستا از نظر اقتصادی همواره محل تولید بوده است و ارزشهای اجتماعی روستاها نیز جایگاهی خاص در شکل‌گیری بخش مهمی از تاریخ اجتماعی کشور داشته است که در راستای ایجاد زمینه ای برای شناخت همه جانبه فضای روستایی و رشد و توسعه آن همگام با جلوگیری از تخریب محیط روستا، که از اهداف عمده برنامه ریزی روستایی به شمار می‌رود در این سیستم ضروری به نظر می‌رسد. موقعیت اقتصادی و کارکردی روستا که خود وابسته به موقعیت طبیعی روستا می‌باشد، گویای بسیاری از ویژگی‌های روستایی از جمله حجم جمعیت، امکان دسترسی به منابع و توان‌های بالقوه برای رشد و توسعه، نوع فعالیت، شکل و دامنه روابط و نحوه ی برآوردن نیازهای ساکنان یک سکونتگاه می‌باشد. بنابراین همگان به نیاز برای سیاست‌های همه جانبه تر توسعه ی روستایی که تشویق فعالیت‌های کشاورزی و غیرکشاورزی، درآمدزا و اشتغالزا، توسعه ی روستاها و شهرها، شروع طرح‌های مربوط به امور عمرانی، تامین خدمات اجتماعی و رفاهی و مشارکت عامه در تصمیم‌گیری امور مربوط به توسعه را واقف بوده و معترفند که توسعه روستایی تنها در صورتی توسعه خواهد یافت که تسهیلات و خدمات تولیدی در مراکز روستایی متمرکز شوند و امر توسعه، متکی بر سلسله مراتب مراکز روستایی است. در این مقاله عوامل و ویژگی‌های شکل دهنده سکونتگاه‌های روستایی و اجزای آن مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته و با بهره‌گیری از مدل SWOT، مطابق با ویژگی‌های حاکم بر سکونتگاه‌ها، توسعه یکپارچه روستایی به مرحله برنامه ریزی با ارائه راهکارها پرداخته شده است.

۲. مروری بر ادبیات تحقیق

توسعه ی روستایی به طور مشخص یکی از وجوه مهم فعالیت‌های توسعه در سراسر جهان است. البته کشورها و مناطق مختلف، متناسب با شرایط و اولویت، رویکردها و استراتژی‌های توسعه

روستایی متفاوتی را درپیش گرفته اندکه قطعاً نمی توان بدون در نظر گرفتن تجربیات جهانی دراین زمینه و بدون درنظر گرفتن استراتژی توسعه روستایی، توفیق چندانی بدست آورد. (پاپلی یزدی ابراهیمی، ۱۳۸۱، ۵۲). از سه دهه پیش به مفهوم برنامه ریزی توسعه روستایی به منزله ی ابزاری برای سیاست پیشبرد توسعه اقتصادی اجتماعی در کلیه کشورهای در حال توسعه از جمله کشورما، توجه فزاینده می شود. آنچه در این روند قابل توجه است، فقط افزایش چشم گیر تعداد کشورهای در حال توسعه که به برنامه ریزی توسعه روستایی پرداخته اند نیست، بلکه از آن مهم تر، انواع مختلف برنامه ریزی توسعه روستایی است که به شکل های گوناگون در این کشورها به مورد اجرا گذاشته شده است. اما آنچه مهم تر به نظر می رسد توسعه ی همه جانبه روستایی است، چرا که در بطن خود و در روش اجرایی آن، اصول توسعه پایین به بالا یعنی توسعه ی بر مبنای نواحی روستایی و اجتماعات محلی (روستا به شهر) رعایت شده است. به هر حال توسعه روستایی در مفهوم کلی آن جدا از روند کلی توسعه نیست (آسایش، ۱۳۷۹، ۱).

مایکل تودارو^۱ از جمله اندیشمندان غربی است که معتقد است برای تمامی کشورهای در حال توسعه نمی توان یک الگوی توسعه ارائه داد. از دیدتودارو «پدیده عقب ماندگی باید در چارچوب ملی و بین المللی بررسی شود. پی گیری موفقیت آمیز توسعه اقتصادی و اجتماعی در کشورهای در حال توسعه مستلزم تدوین استراتژی های مناسب در داخل این کشورها و تعدیل نظام اقتصادی بین المللی کنونی است» (تودارو، ۱۳۶۴، ۹۷).

از نظر "تودارو" صنایع "کوچک مقیاس کاربر روستایی" باید به عنوان حامی بخش کشاورزی درآیند. او صنعت را در خدمت کشاورزی می داند نه کشاورزی را در خدمت صنعت. "تودارو" معتقد است از آن جا که کشورهای در حال توسعه در گذار از مرحله کشاورزی معیشتی به کشاورزی مختلط هستند، اصلاحات ارضی می تواند زمینه این گذار و بهبود سطح زندگی کشاورزان روستایی را فراهم آورد. وی کشت مختلط را به عنوان یک استراتژی توسعه مطرح می کند.

جون رابینسون^۲ اقتصاددان انگلیسی نیز همچون "تودارو" کشاورزی را اساس و محور توسعه می داند و معتقد است که تولید مواد غذایی موثرترین سرمایه گذاری جانشین واردات است. یوروش مستقیم به فقر توده ای و بی کاری، مستلزم افزایش محصولات غذایی است. اما درعین حال توزیع عادلانه مصرف هم باید مد نظر باشد. تنها راه چاره در ترکیب این دو و در نتیجه، بازگشت به

^۱Michael Todaro

^۲ Joan Robinson

کشاورزی در ابعاد کوچک و با استفاده از نیروی کار، و سپس پیشرفت تدریجی از این پایگاه است (رابینسون، ۱۳۶۵، ۱۸۷).

نظریه "ک"، آنتوان داکوره "نیز همان هدفی را دنبال می کند که" رابینسون آن ها را مطرح کرده بود، یعنی تولید مواد غذایی برای رسیدن به توسعه. او معتقد است که مساله گرسنگی و رفع کمبود مواد غذایی می تواند هدایت کننده برنامه های عمران و توسعه باشد. این الگو برای حل مشکل گرسنگی ابتدا در آفریقا و سپس در آسیا و آمریکای لاتین قابل پیاده شدن است. داکوره کشاورزان را دست اندرکاران اصلی عمران روستایی می داند و معتقد است که بدون مشارکت آن ها رسیدن به توسعه محال است.

میسرا معتقد است که الگوی مراکز رشد مطلوب ترین راهبرد توسعه برای کشورهای در حال توسعه می باشد. او بعد از تبیین علل عقب ماندگی روستایی این دسته از کشورها اقدام به ارائه الگویی برای توسعه ی این کشورها می کند. میسرا بر دو جنبه ای بودن توسعه شدیداً می تازد و معتقد است توسعه شهری، روستایی، صنعتی، کشاورزی و ... باید با در نظر گرفتن شرایط در اولویت قرار گیرند و تاکید صرف بر هر یک از آن ها باعث انحراف مسیر توسعه خواهد شد. "اجزای فرآیند توسعه می باید آن چنان بهم پیوسته باشند که شهرنشینی موجب توسعه روستاها گشته و پیشرفت روستاها پشتیبان توسعه شهرها شود. تلاقی این دو فرآیند می باید. منجر به شرایطی گردد که در آن شکاف بین ناحیه های شهری و روستایی از نظر درآمد بازدهی، خدمات اجتماعی و کیفیت زندگی کاهش یابد. وظیفه کشورهای در حال توسعه استحصال نوع بیان شده تحول روستایی، شهری می باشد و ضروری است از توسعه ای که متضمن جدایی پیشرفت شهر و روستا از هم می گردد دوری کنند. میسرا نه طرف دار توسعه از بالا به پایین و نه توسعه از پایین به بالاست. او تمرکز و عدم تمرکز هر دو را نفی می کند و معتقد به تلفیق این دو نوع توسعه با توجه به عامل زمان و مکان می باشد و در عین حال معتقد است که سطوح میانی موجود در جامعه نیز از اهمیت ویژه ای برخوردارند و باید آن ها را نیز مدنظر داشت. "سالیما عمر"^۱ از جمله متفکران دهه ی اخیر است که نظریه ی او از جهاتی با نظریه "میسرا" شباهت دارد. نظریه "سالیما عمر" یک نظریه مشارکتی است و توسعه را صرفاً از طریق مشارکت مردم و توسعه از پایین به بالا میسر می داند. نظریه "عمر" و "میسرا" به این سبب در یک گروه جای می گیرد چراکه "عمر" نیز همچون "میسرا" مخالف توسعه قطبی و دوگانه - بخش های اقتصادی و منطقه ای، البته در مفهوم محدودتر می باشد. "سالیما عمر" تا بدان حد به مشارکت توده ای بها می دهد که

---

^۱ - Salima Omer

از تجزیه و تحلیل ساخت اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشورهای در حال توسعه غافل می ماند. همان گونه که ملاحظه شد، مسأله توسعه و توسعه نیافتگی بخصوص در مورد کشورهای در حال توسعه، مورد توجه عمده ی متفکران اقتصادی و اجتماعی پس از جنگ دوم جهانی می باشد، و این به دلیل اهمیت روستادراین گونه کشورهای می باشد. تفکر توسعه یکپارچه روستایی، با ناکامی های به وقوع پیوسته در نتایج پروژه های مختلف روستایی و کوله باری از تجارب دهه های گذشته، به ویژه با ابداع و عمومیت یابی تئوری سیستم ها در اواخر دهه ۱۹۶۰، در صحنه اندیشه مسایل توسعه روستایی دهه ۱۹۷۰، مطرح می گردد. در این تفکر و چارچوب طرح شده آن، بر کلیدی بودن نقش مردم و تاثیر گذاری آنها در فرآیند فکر و اجرا تاکید خاصی گردیده و تحلیل جامع منابع تولید در مقیاس منطقه ای و نیز پیوند افقی و عمودی برنامه ها، بسیار مورد توجه قرار می گیرد. متفکران کشورهای در حال توسعه برای توسعه همه جانبه روستایی، سه ویژگی در نظر می گیرند، که عبارتند از:

- بومی بودن الگوی توسعه و دوری از الگوی بیگانه (اتکا به خود)

- تکیه بر ارزش ها و فرهنگی بودن توسعه برای انسان، نه انسان برای توسعه

- مشارکت مردمی به عنوان محور اصلی فرآیند توسعه به ویژه توسعه روستایی

- مدل تحلیلی SWOT

در خصوص روش های تجزیه و تحلیل ظرفیت ها، روش های مختلفی وجود دارد که از آن جمله می توان به تجزیه و تحلیل SWOT مدل خلاصه تجزیه و تحلیل عوامل خارجی، مدل خلاصه تجزیه و تحلیل عوامل داخلی و ... اشاره نمود. تجزیه و تحلیل SWOT که مخفف واژگان لاتین Strength (نقاط قوت)، Weakness (نقاط ضعف)، Opportunity (فرصت) و Threat (تهدید) می باشد (وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۵، ۲۰۳). تکنیک SWOT یکی از تکنیک های برنامه ریزی راهبردی است، لیکن با شناخته شدن سودمندی آن از دهه ۱۹۸۰ میلادی نظریه پردازان موفق شدند تا دامنه کاربرد تکنیک های یاد شده را از قلمرو برنامه ریزی موسسات خصوصی به قلمرو برنامه ریزی و مدیریت شهری در عرصه عمومی و برنامه های دولتی و همگانی تسری بخشیده و با الزامات آن منطبق سازند (گلکار، ۱۳۸۴، ۴۸-۴۷). مدل SWOT یکی از ابزارهای استراتژیک تطابق نقاط قوت و ضعف درون سیستمی با فرصت ها و تهدیدات برون سیستمی است. از دیدگاه این مدل یک استراتژی مناسب قوت ها و فرصت ها را به حداکثر و ضعف ها و تهدیدها را به حداقل ممکن می رساند (هریسون و جان، ۱۳۸۲، ۱۹۲). تجزیه و تحلیل SWOT اصطلاحی است که برای شناسایی نقاط

قوت و ضعف داخلی و فرصت ها و تهدیدهای خارجی که یک شرکت ، مجموعه و یا قلمرو با آن روبروست به کار برده می شود. تجزیه و تحلیل SWOT شناسایی نظام مند عواملی است که راهبرد باید بهترین سازگاری را با آنها داشته باشد . منطق رویکرد مذکور این است که راهبرد اثر بخش باید قوت ها و فرصت های سیستم را به حداکثر برساند ، ضعف ها و تهدیدها را به حداقل برساند . این منطق اگر درست به کار گرفته شود نتایج بسیار خوبی برای انتخاب و طراحی یک راهبرد اثر بخش خواهد داشت(پیرز و رایبسون ، ۱۳۸۲ ، ۱۵۵) و از جمله متدهای کارآمد مدیریت استراتژیک به شمار می آید که جهت نتایج سودمند در حوضه های مختلف مطالعاتی ، تجزیه و تحلیل ظرفیت های محلی و به طور کلی در راستای نیل به اهداف مطالعات برنامه ریزی توسعه یکپارچه روستایی در ابعاد اقتصادی ، اجتماعی ، فرهنگی و کالبدی فضاها می تواند مورد استفاده قرار گیرد(وزارت جهاد کشاورزی ، ۱۳۸۵ ، ۲۰۳).

۳. روش شناسی تحقیق

طرح تحقیق ، در مرحله عملکردی شامل ، جمع آوری ، تحلیل و تفسیر مشاهدات است که به محقق اجازه می دهد استنباط ها را با توجه به روابط علی از میان متغیرهای مورد بررسی و تحقیق بیرون بکشد (بهورز ، ۱۳۷۸، ۲۴۸). توسعه ی روستایی و برنامه ریزی مربوط به آن، مجموعه ای از سیاست ها و خط مشی های اجتماعی ، اقتصادی و کالبدی را شامل می شود که در واقع تمامی وجود توسعه روستایی را در دراز مدت شامل می شود. هدف تدوین برنامه روستا ، رسیدن به توسعه روستاست . توسعه روستایی در واقع خط مشی است که در جهت بهبود زندگی اجتماعی و اقتصادی روستاییان تنظیم شده است بنابراینچه ذکر شد برای اجتناب از نگرش نقطه ای به روستا می باید به نگرش توسعه ناحیه ای توجه نمود ، چراکه رویکرد توسعه یکپارچه روستایی اصولاً گرایشی ناحیه ای به شمار می آید و این رویکرد توسعه روستایی را نه در محدوده واحدهای روستایی ، بلکه در مجموعه ها ، نواحی و مناطق روستایی قابل اجرا می داند. در این مقاله ، برنامه ریزی روستایی در قالب محدوده یک بخش با موقعیت جغرافیایی همگن مد نظر است که با اندیشه اصلی تقریباً ساده ای شکل گرفته است و سوالات مطرح شده این است که مردم به زندگی در جایی که برای آن ها جاذبه داشته باشند تمایل دارند و چه چیز می تواند به این جاذبه کمک کند؟ در واقع سوال اساسی این است که چگونه می توان به برنامه ریزی توسعه یکپارچه روستایی در سطح بخش خمام دست یافت؟

بنابراین با توجه به سوال مطرح شده ، هدف های نظری ، علمی و کاربردی؛

- تعیین نحوه دست یابی به الگوی از توسعه همه جانبه روستایی، ایجاد بستر وزمین مناسب برای توسعه پایدار روستایی، تعیین نقش عوامل مختلف تاثیرگذار در توسعه یکپارچه روستایی، تبیین ساماندهی سلسله مراتبی خدمات روستایی، برقراری همکاری متقابل بین نمایندگان دولت و روستاییان برای توسعه یکپارچه روستایی و بهبود وضع معیشت روستاییان و رفع مشکلات آنان از مهم ترین اهداف تحقیق حاضر به شمار می روند. محدوده مورد مطالعه، بخش خمام از شهرستان رشت در مرکز استان گیلان انتخاب شده است. این بخش با ۱۵۸ کیلومتر مربع مساحت دارای یک نقطه شهری، سه دهستان و ۴۰ نقطه روستایی می باشد (فرهنگ آبادی های استان گیلان، ۱۳۸۴، ۱۰).

شهر خمام به عنوان مرکز بخش در فاصله ۱۶ کیلومتری شهر رشت (مرکز استان و شهرستان) واقع شده است. جمعیت بخش خمام در سال ۱۳۸۵، ۵۲۱۹۸ نفر بوده است که از این تعداد ۴۲/۷ درصد جمعیت در شهر خمام و ۵۷/۲۷ درصد در نقاط روستایی ساکن هستند (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵، سایت مرکز آمار).

با توجه به موضوع، روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و با هدف کاربردی مدنظر است و در مراحل تحقیق از مطالعات میدانی (مشاهده مستقیم، مصاحبه، پرسش نامه، عکس و فیلم) و مطالعات غیر میدانی (اسناد و مدارک کتابخانه ای، اداری، نقشه و پایگاه کامپیوتری) استفاده شده است و پس از سامان دهی اطلاعات برای دستیابی به توسعه یکپارچه روستایی از مدل تحلیل کیفی SWOT و متغیرهای استاندارد شده و مدل شاخص توسعه یافتگی موریس و به کمک نرم افزارها بهره گرفته شده است. حجم جامعه آماری برابر کل روستاهای بخش خمام (۴۰ روستا) در سطح سه دهستان به نام های چوکام، چاپارخانه و کته سر خمام بوده است که از آماررسمی سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵ استفاده شده است هم چنین برای دست یابی به اطلاعات بیش تر و یافتن پاسخ سوالات و فرضیات به تکمیل پرسش نامه عمومی در سطح روستاهای بخش پرداخته شده است.

۴. یافته ها

بخش مطالعات جغرافیایی برنامه های توسعه ی روستایی محتوای بستر طبیعی روستاها را در یک قالب علمی طبقه بندی و بررسی می کند تا از این طریق بتواند به ویژگی های شرایط جغرافیایی گوناگون در نقاط و محیط های مختلف روستایی و به قانونمندی های حاکم بر آن پی برد و نقش هر یک از عوامل سازنده آن را در پیدایش اشکال مختلف محیطی و تاثیر پذیری های متقابل را در بعد علمی ارزیابی نماید. بخش خمام در موقعیت جغرافیایی ۱۴' ۳۳" تا ۴۹' ۷" و ۴۴' ۴۹" طول جغرافیایی

شرقی و $30^{\circ} 19'$ تا $20^{\circ} 27'$ عرض جغرافیایی شمالی در شهرستان رشت از استان گیلان واقع شده است. این بخش در کنار پنج بخش دیگر (خشکبیجار ، لشت نشاء ، کوچصفهان ، سنگر و مرکزی) در قسمت شمال شهرستان رشت از ترکیب سه دهستان چاپارخانه ، چوکام و کته سر خمام تشکیل شده است.

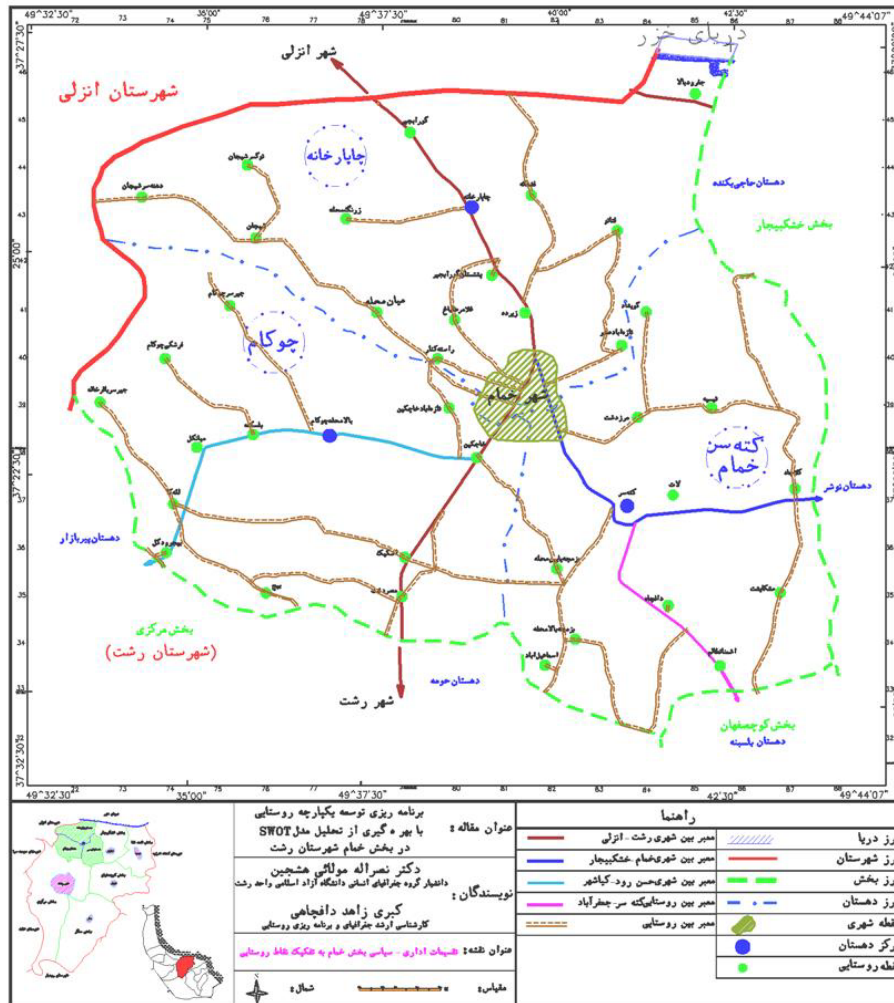
بررسی موقعیت نسبی بخش خمام نمایانگر این مطلب است که مرزهای اداری - سیاسی بخش خمام در شمال و شمال غرب با شهرستان انزلی و در جهات دیگر جغرافیایی با بخش های خشکبیجار در شرق و بخش کوچصفهان و مرکزی در جنوب هم مرز می باشند. البته این بخش دارای مرز ساحلی (روستای جفروود) بوده است. بخش خمام با مرکز استان و شهرستان حدود ۱۵ کیلومتر فاصله داشته و با خط ساحلی دریای خزر و شهر انزلی (مرکز شهرستان بندرانزلی) حدود ۲۰ کیلومتر فاصله دارد.

جدول (۱): موقعیت عمومی بخش خمام بر مبنای آخرین تقسیمات سیاسی در سال ۱۳۸۵

ردیف	نام دهستان	نام دهستان	مرکز دهستان	مساحت دهستان (کیلومتر مربع)	شهرها		روستاها
					تعداد	نام	
۱	چاپارخانه	چاپارخانه	چاپارخانه	۵۶	۱	کته سر	پشتستان گورابجیر ، تازه آباد صدر، توکسر شیجان، جفروود بالا ، چاپارخانه ، دهنه سر شیجان ، راسته کنار، زرنگ محله ، زبرده ، شیجان ، غلامرضا باغ ، فئاتو ، فشتکه ، گورابجیر ، میان محله
۲	چوکام	چوکام	بالامحله چوکام	۵۰			اشکیک ، بالا محله چوکام ، لسکله ، بیج ، تازه آباد خواجکین ، بیجروود کل ، فرشکی چوکام ، خاچکین ، جیرسرچوکام ، جیرسرباقرخاله ، لله کا ، میانکل ، مصردشت ،
۳	کته سرخمام	کته سر	کته سر	۵۲			اشمانظالم ، اسماعیل آباد ، برمچه بالا محله ، برمچه پایین محله ، نیسیه ، دافجاه ، کته سر ، کلاجاه ، لانت ، کویشاد ، مشکا پشت ، مرز دشت

ماخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۸۶

نقشه (۱): تقسیمات اداری - سیاسی بخش خمام به تفکیک نقاط روستایی

بخش خمام در قسمت جلگه ای ساحلی شهرستان رشت واقع شده است. بنابراین تاریخ زمین شناسی این ناحیه از سنگ های دگرگونی پرکامبرین شروع شده و تارسوبات کواترنو عهد حاضر ادامه می یابد که جدیدترین رسوبات این منطقه می باشد. تعداد ۲۸ روستا (۷۰ درصد) با بیش ترین تعداد جمعیت از نظر زمین شناسی در دوره کواترنو جدید و از آبرفت های تفکیک نشده دلتایی تشکیل شده است و تمامی روستاهای دهستان کته سرخمام در این گروه قرار گرفته اند. خصوصیات ناهمواری بخش خمام نشان

می‌دهد که در موقعیت ارتفاعی بین ۳۰- — ۵- متر نسبت به آبهای آزاد واقع شده است. بنابراین سکونتگاه‌های روستایی و شهری این محدوده در موقعیت جلگه ای پست و با شیب ارتفاعی درجهت جنوب شرقی به شمال غربی و به سمت تالاب انزلی شکل گرفته اند و طبقات ارتفاعی ۱۵- تا ۲۵- بیشترین تعداد جمعیت روستاها را در خود جای داده است. بررسی درجه حرارت حداقل و حداکثر در ایستگاه رشت، نمایانگر این مطلب است که به ترتیب بهمن ماه و تیرماه دارای کمترین و بیشترین میزان درجه حرارت (۶ / ۴۱ و ۲۵ / ۸۸) در طول سال می باشند. بارشهای منطقه که در اثر مکانیسمهای مختلفی بوجود می‌آیند، در طول سال در سطح منطقه نزول می‌نماید. میانگین بارش سالانه منطقه ۱۲۸۶/۴۹ میلیمتر (میانگین ۳۰ ساله) ثبت شده است. در منطقه مطالعاتی بطور متوسط ۲۹/۳ روز یخ‌بندان در طول شش ماه آبان الی فروردین به ثبت رسیده است. طبقه بندی اقلیمی محدوده مورد مطالعه به روش آمبرژه نمایانگر این مطلب است که اقلیم خیلی مرطوب معتدل برای محدوده بخش خمام قابل تعریف می باشد و برای بررسی وضعیت گرمایی منطقه مورد مطالعه با استفاده از روش اولگی، ویژگی‌های دما و رطوبت نسبی ایستگاه رشت بر نمودار زیست اقلیمی پیاده شده است. نمودار رشت به عنوان ایستگاه معرف حوزه خزری منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد که این محدوده دارای ویژگیهای آب و هوایی هست که فاقد شرایط لازم طبیعی در جهت آسایش انسان است، به طوری که به جز ماه ژوئن تمامی ماه‌ها در نمودار زیست اقلیمی، خارج از منطقه آسایش قرار گرفته اند (طالب، ۱۳۷۵، ۴۹). منابع آب سطحی در بخش خمام توسط یک رود اصلی (خمام رود) و انشعابات آن (گورابجیر و شیجان) و از طریق زهکش‌ها در سطح مزارع برنج در روستاها توزیع می‌شود و مسیر انتهایی آب‌های سطحی بخش در قسمتی به دریا و در قسمتی دیگر نیز به تالاب انزلی می‌ریزد. البته برای شناسایی منابع آب‌های زیرزمینی، مطالعات هیدرولوژیکی لازم است. چاه‌های دستی و نیمه عمیق در بخش خمام جهت شرب و آشامیدن مورد بهره برداری قرار می‌گیرد. (اصلاح عربانی، ۱۳۷۷، ۱۷۷). پوشش گیاهی روستاها در منطقه جلگه‌ای ساحلی بخش خمام دارای انواع پوشش گیاهی به شرح زیر می‌باشد:

الف - پوشش جنگلی (درختان مثمر و غیرمثمر با بافت نیمه انبوه و پراکنده)

ب - پوشش گیاهان علفی (گیاهان هرز، دارویی، صنعتی و خوراکی)

ج - پوشش مرتعی

با توجه به این که حوضه دریای خزر از مهم‌ترین مناطق زیستگاهی پرندگان آبزی مهاجر است. حضور پرندگان در این محدوده چشم اندازهای طبیعی را زیباتر ساخته بر ارزش‌های تفریحی

منطقه می افزاید. از همه مهم تر آنکه پرندگان مزبور در جهت کنترل امراض و آفات گیاهی در آب بندها و آبگیرهای طبیعی نقش عمده ای دارند. در مطالعات جمعیتی روستاهای بخش خمام می توان گفت که دهستان چاпарخانه با ۱۵ نقطه روستایی، دهستان چوکام ۱۳ نقطه روستایی و دهستان کته سر خمام با ۱۲ نقطه روستایی دارای توزیع جمعیتی با شدت و ضعف متفاوت با یکدیگر از جهت تعداد خانوار، جمعیت و بعد خانوار می باشند که در بررسی آمارهای رسمی نقاط روستایی و شهری بخش خمام در طی سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ می توان به نتایج زیر دست یافت:

جدول (۲): ویژگی های اجتماعی - جمعیتی سکونتگاههای شهری و روستایی در بخش خمام

شاخص ها	یافته ها در سطح بخش
تحولات خانوار و جمعیت	در طی ۵ دوره آماری، تغییرات جمعیت و خانوار در دهستانهای بخش خمام مثبت بوده است. حالیکه تغییرات بعد خانوار روستایی در این دهستانها و در کل نقاط روستایی بخش خمام منفی است.
رشد جمعیت	دهستانهای بخش خمام در ۲۰ سال اخیر با رشد منفی جمعیت روبرو بوده اند درحالیکه در این دوره زمانی، جمعیت شهر خمام رشد مثبت داشته است.
ترکیب جنسی و سنی جمعیت	نسبت جنسی روستاها عمدتاً در طبقات ۹۰-۱۱۰ می باشد بطوریکه حدود ۳۵ روستا با ۸۷/۵ درصد در این طبقه جای دارند و شهر خمام به عنوان تنها نقطه شهری در بخش (سال ۱۳۸۵) دارای نسبت جنسی ۱۰۱ می باشد
توزیع و تراکم جمعیت	بیشترین تعداد آبادی ها در سالهای ۴۵ و ۵۵ در طبقه جمعیتی ۱۰۰۰ - ۵۰۰ نفر با مجموع ۱۳ روستا و در سالهای ۶۵، ۷۵ و ۸۵ فراوانی تعداد روستاها در کل بخش خمام، در طبقه جمعیتی ۲۵۰۰ - ۱۰۰۰ نفر شده است.
میزان مرگ و میر و زاد و ولد	با محاسبه رشد طبیعی جمعیت نتیجه می گیریم که در تمامی مراکز بهداشتی و درمانی، میزان موالید بیشتر از میزان مرگ و میر است.
مهاجرت و جابجایی جمعیت	نرخ مهاجرت فرستی روستاها مثبت و مهاجرت پذیری منفی می باشد یعنی روستاهای بخش مهاجر فرست می باشند
سواد و آموزش	در مجموع رشد نرخ باسوادی در دهستانهای بخش خمام در طی سالهای ۷۵ تا ۸۵ مثبت بوده است

ماخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۸۶

کارشناسان توسعه، فرهنگ و زندگی را جدایی ناپذیر می دانند و فرهنگ دارای دورکن اصلی است. زبان ابزار اصلی ایجاد پیوند بین فرهنگ های بشری بوده به افراد یک گروه توان برقراری آزادانه ارتباط با هم را می دهد (هاگت، ۱۳۷۵، ۱۸). گیلکی یکی از گویش های ایرانی است که در بخش خمام متداول بوده و مردم آن را در گفتار به عنوان زبان مادری خود به کار می برند اما زبان فارسی را نیز می دانند. دین و مذهب تمامی ساکنین بخش خمام اسلام و شیعه می باشد و تنها مهاجرین وارد

شده به محدوده مورد مطالعه از دیگر استان ها (محدود واندک) دارای ادیان ومذاهب دیگر می باشند. خدمات فرهنگی در قالب کتابخانه روستایی در بخش خمام وجود نداشته و تنها روستای بالا محله چوکام دارای یک واحد کتابخانه می باشد. دسترسی به تمامی شبکه های تلویزیونی برای روستاییان محدوده مورد مطالعه به دلیل نزدیکی به مرکز گیرنده صدا و سیما در زیباکنار امکان پذیر است. کاربری مذهبی در اکثر روستاها شامل اماکن متبرکه ، بقعه ، زیارتگاه و فضاهایی جهت برگزاری مناسک ایام عزاداری بزرگان دین در قالب مسجد، تکیه ، حسینیه و زینیه می باشد. شکل گیری و وسعت هریک از واحدها در ارتباط با نیاز ساکنان روستا و خصوصیات اعتقادی گروه های مذهبی مختلف در روستا می باشد. ورزشهای محلی و سنتی در بین جوانان روستایی (کشتی گیله مردی) در گذشته رونق داشته است اما امروزه با گسترش واحدهای فرهنگی - تجاری مانند ویدئو کلوب ، کافی نت در سطح روستاهای بخش و خصوصاً در شهر خمام ، موجب پیدایش تغییر و تحول در گرایش جوانان به سرگرمی های شهری را موجب شده است به طوری که تغییر و تحولات در چشم انداز روستاهای حاشیه معابر بین شهری و بین روستایی بخش خمام بیش تر از روستاهای حاشیه با وسعت محدود بوده است که این امر ناشی از تاثیر مستقیم خطوط ارتباطی بر تغییر و تحول چشم انداز فرهنگی روستاها از منظر بیرون روستا می باشد. توسعه اقتصادی هر محدوده جغرافیایی به غیر از عامل سرمایه به منابع انسانی آن محدوده بستگی دارد یکی از عوامل اصلی در استقرار و تثبیت و هم چنین از عوامل تاثیر گذار در روند جابجایی های جمعیت ، فعالیت های اقتصادی و اشتغال آن منطقه می باشد. در مجموع جمعیت فعال اقتصادی در نقاط روستایی بخش خمام حدود ۸۱/۸۲ درصد شاغل و ۱۸/۲ درصد بیکار می باشند در حالیکه از کل جمعیت ۱۰ ساله و بالاتر نقاط روستایی تنها ۴۰/۴۶ درصد فعال اقتصادی و ۵۹/۵۴ درصد غیر فعال می باشند که این امر نمایانگر بالا بودن بارتکفل در نقاط روستایی بخش می باشد شهر خمام به عنوان تنها نقطه شهری ، مکانی برای اشتغال روستاییان خصوصاً قشر جوان است و مشاغل خدماتی و صنعتی موجود در شهر خمام ، موجبات جذب جمعیت شاغل در شهر را نسبت به نقاط روستایی فراهم آورده است. اما در عین حال جمعیت غیر فعال شهر (۷۷ / ۶۳ درصد) بالاتر از جمعیت غیر فعال نقاط روستایی (۵۹/۵۴ درصد) بوده و جمعیت فعال شهر خمام با ۲۳ / ۳۶ درصد در مقابل ۲۳ / ۶۰ درصد جمعیت غیر فعال روستاها را دارا است.

جدول (۳): ویژگی های اقتصادی سکونتگاههای شهری و روستایی در بخش خمام

شاخص ها	یافته ها در سطح بخش
کشاورزی	مهم ترین کانونهای فعالیت کشاورزی در گیلان همان نواحی جلگه ای یا اراضی پست ساحلی است
	فعالیت های زراعتی خصوصاً کشت برنج در تمامی روستاهای بخش خمام با توجه به موقعیت طبیعی منطقه وجود داشته است
	باغداری و کشت محصولات باغی در بخش خمام عمدتاً شامل حبوبات ، محصولات جالیزی ، سبزی و صیفی ، مرکبات ، درختان میوه ، گردو و توت می باشد
	اصلاحات ارضی و تقسیم زمین زراعی و باغی ، موجبات قطعه قطعه شدن زمین های زراعی را فراهم ساخته است که این امر در کنار قانون ارث و تقسیم زمین ها بین فرزندان باعث شده است تا زمین ها از حالت بزرگ مالکی به کوچک مالکی مبدل شده و این روند هم چنان ادامه داشته باشد
	واحدهای دامداری (سنتی) به صورت خانوادگی اداره می شود
	تولیدات زراعی در روستاهای بخش عموماً بصورت ترکیبی از شیوه سنتی و مکانیزه می باشد
	مرغداری های فعال موجود در سه دهستان بخش خمام تعداد ۱۷ واحد می باشد. پرورش طیور به صورت سنتی در قالب پرورش مرغ ، اردک و غاز می باشد. زنان روستایی در پرورش طیور مهارت ویژه ای دارند
	دهستان چوکام بیشترین مساحت (۲۵ / ۱۵۴ هکتار و ۳۵/۴۴ درصد) توتستان های بخش خمام را به خود اختصاص داده است و دهستان های کته سرخمام و چاپارخانه به ترتیب در رتبه دوم و سوم سطح و تولید برگ سبز توت برای پرورش کرم ابریشم می باشد.
	به لحاظ هم جواری بخش بادریای خزر، امکان صید ماهی از آب دریا ، رودخانه ها و تالاب انزلی وجود دارد و به دلیل بالا بودن سطح ایستابی آب در این محدوده، استخرهای پرورش ماهی های گرم آبی رونق داشته است
	صنعت
صنایع مستقر در بخش خمام عمدتاً در دهستان چوکام (صنایع کارگاهی - کارخانه ای) و در مسیر ارتباطی رشت - خمام واقع شده و مربوط به انواع جوراب، محصولات چوبی، پوشاک، ماشین آلات و ادوات کشاورزی است.	
کارگاه های صنایع فلزی شامل کارگاه های جوشکاری درب و پنجره ، جوشکاری خدماتی ، آلومینیوم کاری ، تراشکاری خدماتی - تولیدی ، ریخته گری ، آهنگری ، تولید ادوات ، نانکر سازی ، پرس کاری ، ماشین سازی ساده ، تولید قطعات یدکی ، و .. در نواحی روستایی بعد از کارگاه های صنایع غذایی از اهمیت بیشتری برخوردارند و سهم قابل توجهی در ایجاد اشتغال و ارائه خدمات به روستاییان بر عهده دارند .	
صنایع بلوک زنی ، از جمله صنایع ای می باشد که در چند سال اخیر رشد یافته است و تحولات ایجاد شده در مصالح ساختمانی مساکن روستایی را موجب شد	
روستاهای حاشیه معبر بین شهری و بین روستایی و خصوصاً دارای مرکزیت اداری - سیاسی (مراکز دهستان) دارای صنایع فعال مانند جوشکاری ، آهنگری ، تراشکاری و ساخت ادوات کشاورزی هستند که اینگونه صنایع همزمان با ورود تکنولوژی به بخش کشاورزی رشد و توسعه یافته اند.	
صنایع دستی رایج دهستان چاپارخانه ، بافت حصیر ، زنبیل ، سبد و کلاه با نوعی گیاه (سوف) رستنی است که در حاشیه تالاب می روید و در فصول پاییز و زمستان به عنوان فعالیت اقتصادی مکمل توسط زنان روستایی بافت می شود.	

ادامه جدول (۳): ویژگی های اقتصادی سکونتگاههای شهری و روستایی در بخش خمام

شاخص ها	یافته ها در سطح بخش
خدمات	بیشترین شاغلین بخش خدمات (رتبه اول) در دهستان چوکام به دلیل وجود معبر بین شهری رشت - خمام و معبر بین روستایی خواچکین - پیربازار می باشد تعداد ۱۰ روستا از ۱۳ روستای دهستان در حاشیه و یا نزدیک معابر اصلی قرار دارند
	پایانه حمل و نقل عمومی در بخش خمام برای ماشین های سواری در چند روستا فعال و ایستگاه مبداء و مقصد این روستاها عمدتاً، در مرکز محله اصلی مستقر هستند و سایر روستاها که در مسیر ارتباطی اصلی و بین شهری قرار دارند فاقد پایانه می باشند.
	مراکز بازاریابی محصولات روستایی در دو دسته بازارهای داخل محدوده عمدتاً بازارهای محلی مراکز دهستان و شهر در ایام هفته شامل دو بازار هفتگی در روزهای یکشنبه (در شهر خمام) و روز چهارشنبه در روستای بالا محله چوکام است و بازارهای خارج از محدوده بخش مانند بازارهای شهر های رشت و انزلی در تمام ایام هفته اشاره نمود.
	موسسات مالی و اعتباری (شعب بانک های دولتی و خصوصی) در شهر خمام فعال می باشند و تنها روستای بالا محله چوکام به عنوان مرکز اداری - سیاسی دارای یک شعبه از بانک دولتی می باشد.
	منابع طبیعی (منابع آبی، جنگل ها و پوشش های گیاهی، فضاهای روستایی ویژه) و منابع فرهنگی (اماکن مذهبی و زیارتگاه های مقدس، آداب و رسوم محلی، شیوه های معیشتی) به عنوان استعدادهای گردشگری روستایی محسوب می شوند.

ماخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۸۶

جدول (۴): ویژگی های فضای - کالبدی سکونتگاههای شهری و روستایی در بخش خمام

شاخص ها	یافته ها در سطح بخش
شکل و تپ و	خانه های روستایی در پیرامون شالیزارها پراکنده شده و هر خانه با کشتزار متعلق به خود می تواند واحدی مستقل از سایر واحدها به شمار آید.
محله و همسایگی واحد	تعداد ۱۹ روستا در مجموع ۴۰ روستای بخش دارای محله بندی می باشند که این امر در تعامل با بزرگی و وسعت روستاها می باشد بطوریکه واحدهای همسایگی و محلات در این روستاها با وجود مراکز تجمع نمود یافته و به خوبی قابل مشاهده است.
سلسله مراتب مراکز روستایی و شهری	تنها نقطه شهری، خمام است که بر سر مرز تقسیمات اداری - سیاسی سه دهستان واقع شده است. این شهر، در طی سالهای ۶۵ - ۱۳۵۵ به نقطه شهری تبدیل و با رشد روز افزون جمعیت در طی سال های ۸۵ - ۱۳۵۵ روبرو بوده است و از ۴۰۱۴ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۱۲۹۰۹ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است توزیع فضایی جمعیت روستایی دارای تغییرات مثبت و منفی جمعیتی بوده است و در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ رشد مثبت جمعیت و در سال ۱۳۸۵ بارشد منفی جمعیت روبرو بوده است
خدمات زیربنایی	راه های ارتباطی و حمل و نقل جاده ای از مهمترین شبکه های فیزیکی بین سکونتگاه ها است و تمامی راه های روستایی (اعم از بین شهری و بین روستایی) از پوشش آسفالت برخوردار است. آب آشامیدنی ۲۰ روستا از طریق لوله کشی به منازل روستاییان توسط سازمان آب و فاضلاب روستایی، جهاد سازندگی و سایر ادارات مربوطه در طی سالهای ۸۵-۱۳۶۶ انجام شده است

ادامه جدول (۴): ویژگی های فضایی - کالبدی سکونتگاههای شهری و روستایی در بخش خمام

شاخص ها	یافته ها در سطح بخش
	تمامی روستاهای بخش خمام از سال ۱۳۷۵ برق دار بوده اند و به شبکه برق سراسری وصل می باشند پست رشت شمالی شهر خمام و دکل های برق ۲۳۰ کیلوولت در جهت غربی به شرقی (دهستان کته سر خمام) و در جهت شمالی - جنوبی با دکل های برق ۶۳ کیلو ولت در امتداد معبر بین شهری رشت - خمام - انزلی احداث شده اند
	تعداد ۷ روستا (دهستان های چاپارخانه و چوکام) از گاز طبیعی لوله کشی شده بهره مند می باشند و هم چنین عملیات گاز رسانی به ۱۱ روستای دیگر دهستان های مذکور در حال انجام می باشد
	برخوردراری از دفتر مخابرات در دهستان چاپارخانه ۴ روستا (زرنگ محله ، شیجان ، فنانو و گورابجیر) و در دهستان چوکام ۲ روستا (جیرسر چوکام و لله کا) و در دهستان کته سر ۲ روستا (دافچاه و برمچه) است
	زیاله های خانگی عموماً به شیوه دفع زباله از محیط زندگی به حاشیه رودخانه ها و باغات غیرمتمرکز و گاهی حاشیه معابر روستایی صورت می گیرد البته در برخی موارد دفن زباله بصورت شخصی در داخل باغات نزدیک خانه مسکونی صورت می گیرد که این امر اثرات زیست - محیطی بر روی منابع آب سطحی و زیر زمینی به همراه دارد . مدیران روستاها در برخی روستاهای نزدیک با هماهنگی شهرداری شهر خمام ، اقدام به جمع آوری زباله توسط ماشین های حمل زباله می نمایند و تعداد زیادی از روستاها اقدام به تهیه سطل زباله در حاشیه معابر روستا نموده اند.
	طرح های عمرانی (طرح هادی روستایی) ، برای ۲۷ روستا در طی سالهای ۸۵-۱۳۷۱ تهیه شده است.
خدمات روستایی	تمامی روستاهای بخش خمام دارای واحدهای تجاری فعال می باشند و با توجه به موقعیت جغرافیایی روستا و قرار گیری آن در حاشیه معابر بین شهری و بین روستایی ، فراوانی و تنوع واحدهای تجاری متفاوت است
	واحدهای آموزشی دبستان در ۲۴ روستا از سه دهستان چاپارخانه ، چوکام و کته سر خمام فعال بوده و واحد آموزشی در مقطع راهنمایی در ۹ روستا (هر دهستان دارای سه واحد مدرسه راهنمایی) و نهضت سوادآموزی در ۱۷ روستای بخش خمام فعال بوده است. مقطع دبیرستان تنها در روستای بالا محله چوکام از دهستان چوکام فعال است.
	تعداد ۲۷ روستا دارای کاربری خانه بهداشت می باشند که تعداد ۸ روستا علاوه بر خود روستا به روستاهای مجاور (روستاهای قمر) خدمات درمانی ارائه می نمایند .
	تعداد ۳۴ روستا دارای فضای مسجد هستند که در برخی از روستاها به تعداد محلات، فضای مذهبی وجود دارد.
نظام خدمات گیری در سطح بخش	وجود راه های ارتباطی مناسب و الگوی سلسله مراتبی ضعیف و ناقص بین سکونتگاه ها برای دسترسی به انواع خدمات موجب شده تا مردم روستاها در هر سه دهستان ، خدمات مورد نیاز خود را مستقیماً از شهرهای خمام ، رشت ، انزلی و خشکیجار تامین کنند .
	در مجموع روستاهای بخش خمام بر حسب واقع شدن در حوزه نفوذ مراکز دهستان ، مرکز بخش و شهرستان های رشت و انزلی، خدمات مورد نیاز خود را از سلسله مراتب دوسطحی تا چهار سطحی اخذ می نمایند
	شهرهای مورد مراجعه برای اخذ خدمات در مرحله اول و دوم به ترتیب عبارتند از : رشت در هر دو مرحله به تهران، خشکیجار به خمام و رشت، شهر خمام به بندرانزلی و رشت است.
سازمان فضایی بخش خمام	سازمان فضایی استان بر اساس مرکزیت شهر رشت و بر اساس ساختار فضایی خطی شکل استقرار شهرها که حامل عبور محورهای اصلی حمل و نقل در سطح منطقه می باشد شکل گرفته است . توزیع و پراکندگی قطب شهرها حول محور جاده اصلی رشت - بندر انزلی در شمال و شمال غربی محدوده مورد مطالعه نقش مرکزیت شهر رشت را تثبیت می نماید
	منظومه خمام شامل بخش خمام از شهرستان رشت و مشتمل بر دهستانهای چوکام، کته سر خمام و چاپارخانه است. این منظومه یکی از پرتراکم ترین منظومه های استان به شمار می رود. مرکز آن شهر خمام با ۵۸۵ نفر جمعیت است بستر مناسب محیطی (جلگه کیلان) سبب ساز تراکم و تجمع روستاها در این منظومه شده است. طبق ضوابط و معیارهای ساماندهی محیطهای روستایی برای این منظومه ۳ مجموعه، ۱۳ حوزه روستایی و ۳ آبادی مستقل در نظر گرفته شده است.

ماخذ: مطالعات میدانی نگارندگان ۱۳۸۶

۵. بحث و نتیجه گیری

اندیشه توسعه یکپارچه یا همه جانبه روستایی اصولاً بر این اصل اساسی استوار است که سکونتگاه های روستایی همچون تمام پدیده ها و واحدهای مکانی - فضایی در واقع نظام هایی هستند که اجزای آن با یکدیگر در کنش متقابل بوده، هرگونه تغییری در یک جزء به سایر اجزای منتقل می شود و بنابراین اجزای گوناگون باید به گونه ای هم آهنگ و هم نوادر جهت اهداف نظام عمل کنند. اگر جزء یا بخشی از نظام، تحت تاثیر نیروهای فعال شود، اما با سایر اجزای بخش ها همسو و هم آهنگ نباشد، عملکرد نظام در کل مطلوب نخواهد بود. بدین ترتیب، رویکرد توسعه یکپارچه روستایی از آنجا که برهم آهنگ سازی تمام جنبه ها و اجزای زندگی و فعالیت ها و بهره گیری از منابع انسانی و محیطی (در جهت اعتلای زندگی و فعالیت در روستاها) تاکید می ورزد، اصولاً رویکردی سیستمی به شمار می رود. در محدوده مورد مطالعه عناصر کالبدی با عملکردهای تاثیر گذار بر محدوده بخش خمام وجود دارد که این عناصر با ذکر نوع اثرگذاری آن ها بر روستاها به شرح جدول زیر آورده شده است تا با استفاده از موقعیت های مورد اشاره در ابعاد محیطی، اجتماعی - جمعیتی، فرهنگی - سیاسی، اقتصادی و فضایی - کالبدی به بررسی نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت و تهدیدهای موجود در محدوده مورد مطالعه در جهت برنامه ریزی توسعه یکپارچه روستایی و ارائه راه کارهای لازم پرداخته شود.

جدول (۵) - عناصر کالبدی با عملکرد های تاثیر گذار بر محدوده بخش خمام

نوع اثر گذاری	موقعیت	نوع عنصر	بعد عنصر
طبیعی - توریستی - اقتصادی	ضلع شمالی در فاصله ۲ کیلومتری و مرز دریایی بخش در روستای جعفرود بالا	دریا	فیزیکی
توریستی	ضلع شمال غربی	تالاب	
گسترش و رونق دامداری و نقش توریستی	ضلع شمال غربی	مرتع	
فعالیت های اقتصادی - توریستی	ضلع شمال شرقی	چنگل	
فعالیت های اقتصادی - توریستی	ضلع جنوب شرقی و جنوب غربی (روستاهای کلاچاه و روستای بالا محله چوکام)	استخر طبیعی	اجتماعی - جمعیتی
نقش خوابگاهی روستاهای دهستان چوکام	ضلع جنوبی در فاصله ۵ کیلومتری	شهر رشت	
نفوذ فرهنگ مصرف گرایی در روستاها	ضلع جنوبی در فاصله ۵ کیلومتری	شهر رشت	
دسترسی آسان به مرکز استان و شهرستان (شهر رشت) و شهرستان انزلی	جنوب - شمال از وسط بخش با مرکزیت شهر خمام	راه آسفالتی دو بانده با عملکرد منطقه ای (رشت - انزلی)	فضایی - کالبدی

ماخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۸۶

جدول (۶): تحلیل توان ها و محدودیت های محیطی بخش خمام در قالب جدول SWOT

بخش	بیرون سیستم (TO)		درون سیستم (SW)	
	تهدیدها (Threats)	فرصت ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weaknesses)	نقاط قوت (Strengths)
محیطی	- عدم رعایت حریم رودخانه خمام رود - عدم وجود سیستم دفع فاضلاب و آسیب به منابع آب سطحی و زیرزمینی - اثرات تخریبی استفاده از کود و سم شیمیایی مزارع بر روی خاک و منابع آب	- استفاده بهینه از آبهای سطحی - پوشش جنگلی روستا - استخر آب طبیعی در برخی روستاها - برخورداری از پوشش گیاهی برای مصارف خوراکی، دارویی و صنعتی	- عدم دسترسی مستقیم به منابع آب سطحی (رودخانه اصلی) روستاها	- موقعیت جلگه ای - دسترسی مستقیم به منابع آب سطحی (رودخانه اصلی) - موقعیت جنگلی به مساحت ۴۲۰ هکتار - برخورداری از استخر طبیعی - روستایی با درجه حاصل خیزی بالای ۸۵ درصد

ماخذ: تحلیل نگارندگان، ۱۳۸۶

جدول (۷): تحلیل توان ها و محدودیت های اجتماعی - جمعیتی بخش خمام در قالب جدول SWOT

بخش	بیرون سیستم (TO)		درون سیستم (SW)	
	تهدیدها (Threats)	فرصت ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weaknesses)	نقاط قوت (Strengths)
اجتماعی - جمعیتی	- قطعه قطعه شدن زمین های زراعی و باغی و فروش آنها - تغییر کاربری اراضی زراعی روستاهای حاشیه معابر بین شهری - مهاجر فرستی جمعیت و پیامد رشد منفی جمعیت		- وسعت کم اراضی در روستاهای پرجمعیت - نرخ رشد منفی و کاهش جمعیت - پایین بودن سطح سواد - مهاجر فرستی	- روستاهای پرجمعیت با وسعت زیاد - پایین بودن بعد خانوار - روند مثبت رشد جمعیت - تعادل بین زنان و مردان در ترکیب و نسبت جنسی - بالا بودن میزان سواد

ماخذ: تحلیل نگارندگان، ۱۳۸۶

جدول (۸): تحلیل توان ها و محدودیت های فرهنگی - سیاسی بخش خمام در قالب جدول SWOT

بیرون سیستم (TO)		درون سیستم (SW)		بخش
تهدیدها (Threats)	فرصت ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weaknesses)	نقاط قوت (Strengths)	
- رواج فرهنگ مصرف گرایی در روستاها به دلیل نزدیکی به بازار مصرف شهری	_____	- پایین بودن سطح مشارکت مردم با مدیران روستایی در جهت سرمایه گذاری عمومی برای روستا - عدم برخورداری روستاها از مراکز فرهنگی (کتابخانه و سالن اجتماعات) - عدم برخورداری از مدیریت اجرایی روستا	- برخورداری از همگنی های قومی ، زبانی (مذهبی) - برخورداری از مراکز تجمع و تبادل اجتماعی ، فرهنگی و بویژه اقتصادی نظیر قهوه خانه ها - برخورداری از مدیریت محلی در قالب شورای اسلامی و دهیاری - برخورداری از مرکز محله و یا مراکز محلات - برخورداری از نظام سلسله مراتبی سکونتگاهی در سازمان فضایی	فرهنگی - سیاسی

ماخذ: تحلیل نگارندگان، ۱۳۸۶

جدول (۹): تحلیل توان ها و محدودیت های اقتصادی بخش خمام در قالب جدول SWOT

بیرون سیستم (TO)		درون سیستم (SW)		بخش
تهدیدها (Threats)	فرصت ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weaknesses)	نقاط قوت (Strengths)	
- کثرت بندی سنتی شالیزارها و عدم به کارگیری ماشین آلات کشاورزی - ضعف کارایی شرکت هاو فروشگاه های تعاونی	- یکپارچه سازی اراضی زراعی برای افزایش راندمان تولید - حاصل خیزی خاک روستاها برای فعالیت های کشاورزی - برخورداری از ساحل برای رونق توریسم ساحلی (روستای جفروود)	- وسعت کم اراضی - راندمان پایین تولیدات زراعی - سرانه پایین زمین زراعی برای هر خانوار - سرانه پایین زمین باغی برای هر خانوار - عدم برخورداری از واحدهای صنعتی - عدم برخورداری از واحد های پرورش طیور	- برخورداری برخی از روستاها از اراضی وسیع زراعی - برخورداری از واحدهای صنعتی مکمل کشاورزی - بالا بودن راندمان تولیدات زراعی - برخورداری از نیروی کار و جمعیت واقع در سن ۱۴ تا ۶۵ سال - برخورداری از جمعیت فعال - پایین بودن سن باروری و بار تکفل	اقتصادی

ماخذ: تحلیل نگارندگان، ۱۳۸۶

جدول (۱۰): تحلیل توان ها و محدودیت های فضایی - کالبدی بخش خمام در قالب جدول SWOT

بیرون سیستم (TO)		درون سیستم (SW)		بخش
تهدیدها (Threats)	فرصت ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weaknesses)	نقاط قوت (Strengths)	
<p>- خطرات ناشی از سوانح طبیعی بافت فیزیکی و مسکونی روستا</p> <p>- تیپ پراکنده واحدهای مسکونی در روستا ها</p> <p>- عبوردکلهای فشار قوی از بافت فیزیکی روستاها و لزوم رعایت حریم و مشکل اراضی کشاورزی و غیر کشاورزی</p> <p>- بیکاری پنهان و آشکار</p> <p>- افزایش قیمت تمام شده محصول به دلیل فاصله زیاد مرکز تولید و عرضه محصولات</p>	<p>- قابلیت توسعه روستا در زمینه فعالیت های خدماتی</p> <p>- طرح هادی روستا در قالب مجموعه روستایی</p>	<p>- عدم دسترسی مستقیم به معبر بین شهری رشت - انزلی</p> <p>- عدم دسترسی مستقیم به معبر بین روستایی</p> <p>- دسترسی غیرمستقیم روستاها به مرکز دهستان و بخش</p> <p>- عدم برخورداری از خدمات آموزشی پیش دبستانی و دبستانی و راهنمایی</p> <p>- عدم برخورداری از خدمات آموزشی نهضت سواد آموزی</p> <p>- عدم برخورداری از خدمات آموزشی دبیرستان و پیش دانشگاهی</p> <p>- گسترش خطی روستاها و مساکن پراکنده و افزایش هزینه های خدمات رسانی</p> <p>- گسترش شعاعی روستاها و مساکن پراکنده و افزایش هزینه های خدمات رسانی</p> <p>- عدم برخورداری از خدمات زیربنایی شامل آب آشامیدنی</p> <p>- عدم برخورداری از خدمات زیربنایی - گاز طبیعی</p> <p>- عدم برخورداری از خدمات بهداشتی - درمانی</p> <p>- عدم دسترسی مستقیم به بازار مصرف</p> <p>- عدم وجود تعاونی ها و کم رنگ بودن فعالیت فروشگاههای تعاونی</p> <p>- عدم آشنایی مردم از محدوده اختیارات مدیران محلی</p> <p>- عدم آشنایی مردم از محدوده اختیارات مدیران محلی (۸۰-۶۰ درصد)</p> <p>- عدم دسترسی مستقیم به معبر بین شهری</p>	<p>- دسترسی مناسب روستاها به سیتم حمل و نقل</p> <p>- دسترسی مستقیم روستاها به مرکز دهستان و بخش</p> <p>- برخورداری از خدمات آموزشی پیش دبستانی و دبستان و راهنمایی</p> <p>- برخورداری از خدمات آموزشی نهضت سواد آموزی</p> <p>- روستاهای دارای محله بندی با مراکز محلات</p> <p>- دسترسی مستقیم به معبر بین روستایی کته سر</p> <p>- جعفر آباد</p> <p>- برخورداری از خدمات زیربنایی (آب آشامیدنی)</p> <p>- روستاهای دارای طرح هادی روستایی</p> <p>- برخورداری از خدمات درمانی (خانه بهداشت)</p> <p>- برخورداری از واحد آموزشی دبیرستان و پیش دانشگاهی</p> <p>- برخورداری از گاز طبیعی</p> <p>- دسترسی مستقیم به معبر بین شهری و بین روستایی</p>	<p>بخش</p>

ماخذ: تحلیل نگارندگان، ۱۳۸۶

بررسی و مطالعه محدوده اداری - سیاسی یک بخش برای دست یابی به توسعه یکپارچه روستایی در طرح حاضر نتایج زیر را در پی داشته است:

محیط طبیعی ، نعمت های فراوانی را برای ساکنین بخش خمام به همراه دارد که نیازمند توجه بیش تر در جهت بهره برداری بهینه و حفظ نگهداری آنها می باشد بطوریکه وجود اراضی جنگلی ، مرز ساحلی و تالاب در شمال شرقی ، شمال و شمال غربی دهستان چاپارخانه به عنوان موهبت های طبیعی و از قوت های مهم و قابل ذکر محدوده می باشند لازم است در جهت توسعه سکونتگاه های روستایی و شهری بخش خمام از آنها بهره برداری مطلوبی به عمل آید.

محیط اجتماعی ، روستاهای بخش با رشد مثبت جمعیت ، نیازمند فراهم نمودن زمینه های اشتغال برای روستاییان می باشد تا بدین وسیله نیروی جوان و فعال روستا برای خود روستا سودمند بوده و ناگزیر به مهاجرت به شهرها نباشد در این زمینه روستایی جوان امروز در کنار آموزش های رسمی نیازمند آشنایی با دانش بومی در جهت حفظ و نگهداری محیط روستا و شناخت زیستگاه خود می باشد و اگر تا دیروز با تجربه به این شناخت می رسید ، امروزه با آموزش و تجربه قادر خواهد بود سریع تر و بهتر به مقاصد مطلوب برسد. فرهنگ روستایی ، در شکل و بافت روستاها ، فعالیت اقتصادی ، مرادوات اجتماعی و حتی اداری و سیاسی روستاهای بخش به خوبی قابل مشاهده و درک می باشد . به طوری که با مطالعه و بررسی قومیت ، زبان ، باورها و ارزش های یک روستایی ، می توان با فرهنگ روستا آشنا شد و در این خصوص روستایی دیروز در محدوده مورد مطالعه با روستایی امروز و نیز فردا تفاوت زیادی را در بعد فرهنگی خواهد داشت و عامل ارتباطات درون و برون روستایی در بخش خمام با توجه به نزدیکی مراکز شهری بزرگ (شهر رشت) تحولات چشم گیر فرهنگی را برای روستاها به همراه خواهد داشت که این مقوله نیازمند توجه و برنامه ریزی برای حفظ برخی ارزش های منطبق با زندگی روستایی است. زمینه سازی برای مشارکت مردم محلی در امور مربوط به خود ، شرکت داوطلبانه و اختیاری مردم در امور روستا ، به هنگامی عملی می شود که جامعه روستایی ، خود را در تصمیم گیری های مربوط به محل و روستای خود موثر بداند. انجام امور شورایی و احترام به رای و عقاید روستاییان ، سبب دلگرمی بیش تر آنها برای مشارکت در امور محلی می شود. بنابراین زمینه سازی برای مشارکت مردم محلی در امور مربوط به خود ، شرکت داوطلبانه و اختیاری مردم در امور روستا ، به هنگامی عملی می شود که جامعه روستایی ، خود را در تصمیم گیری های مربوط به محل و روستای خود موثر بداند. انجام امور شورایی و احترام به رای و عقاید روستاییان ، سبب دلگرمی بیش تر آن ها برای مشارکت در امور محلی می شود. روستاهای محدوده

مورد مطالعه با فعالیت قالب کشاورزی (زراعت، دامداری و ...) قابل تعریف و بررسی می باشد که در این خصوص نیازمند تقویت واحدهای صنعتی مکمل بخش کشاورزی می باشد و علی رغم وجود صنایع کارخانه ای در محدوده بخش خمام، زمینه های اشتغال برای روستایی ساکن در حاشیه این واحدهای صنعتی فراهم نمی باشد و بیکاری پنهان روستایی با ورود تکنولوژی در بخش کشاورزی به بی کاری آشکار مبدل شده است و لزوم توسعه روستا در بعد اقتصادی در این است که زیرساخت های تولید با تکیه بر بخش کشاورزی فراهم آید. بنابراین افزایش درآمد در روستا، به هنگامی ثمر بخش خواهد بود که درصد بسیاری از مردم روستا، از منافع این افزایش درآمد برخوردار گردند و توزیع تقریباً متعادلی از نظر بهره وری از افزایش درآمد روستا، در میان تمامی جمعیت روستایی مشاهده شود، تا تامین نیازهای اولیه زندگی، نظیر خوراک، پوشاک، مسکن، آموزش و بهداشت، برای همگان میسر گردد. در غیر این صورت، افزایش درآمدی که از طریق سرمایه گذاری های کلان تعدادی از افراد روستایی، و یا حتی در سال های اخیر توسط سرمایه داران شهری، در نواحی روستایی انجام می شود و درآمدهای زیادی را فقط نصیب همین سرمایه گذاران می نماید، تاثیر چندانی در ارتقای سطح کیفی زندگی عموم روستاییان نخواهد داشت. در چنین حالتی، افزایش درآمد روستایی، مقدمات لازم را برای ایجاد زمینه های مشارکتی و در نتیجه توسعه روستایی فراهم نمی سازد. ارائه الگویی برای کاربری اراضی در محدوده بخش خمام به جهت موقعیت خاص این محدوده لازم و ضروری است به طوری که ایجاد زمینه های لازم برای سرمایه گذاری های بخش دولتی در زیرساخت های توسعه روستایی (راه، حمل و نقل، آب و برق و ...) سبب پویایی اقتصاد روستایی و رشد فیزیکی و اقتصادی مکان می گردد. لذا این نوع از سرمایه گذاری ها برای نواحی روستایی مورد مطالعه بسیار ضروری است.

۶. منابع و مأخذ

- آسایش، حسین، ۱۳۷۹، اقتصاد روستایی، انتشارات پیام نور
- _____، اصول و روشهای برنامه ریزی روستایی، پیام نور، ۱۵۰
- اصلاح عربانی. ابراهیم، ۱۳۷۴، کتاب گیلان (جلد اول و دوم)، انتشارات گروه پژوهشگران ایران
- بهفروز. فاطمه، ۱۳۷۸، فلسفه روش شناسی تحقیق علمی در جغرافیا، انتشارات دانشگاه تهران، ۳۲۴
- پاپلی یزدی. محمد حسین، ابراهیمی. محمد امیر ابراهیمی، ۱۳۸۱، نظریه های توسعه روستایی، سمت، ۳۰۶
- پیرز، جان، ای و ریچارد بی. رابینسون، ۱۳۸۳، مدیریت راهبردی (برنامه ریزی، اجرا و کنترل)، انتشارات سمت، تهران
- تودارو. مایکل، ۱۳۶۴، توسعه اقتصادی در جهان سوم، جلد اول، فرجادی، غلامعلی، سازمان برنامه و بودجه
- دفتر آمار و اطلاعات استانداری گیلان، ۱۳۸۵، سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان رشت ۱۳۸۵
- رابینسون. جون، ۱۳۶۵، جنبه هایی از توسعه و توسعه نیافتگی، ترجمه: حسن گلریز، نشر نی
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان، ۱۳۸۰، سالنامه آماری استان گیلان
- غفاری. سید رامین، ۱۳۸۱، موانع و عوامل توسعه روستایی در ایران، مجله مسکن و انقلاب، شماره ۱۰۰، زمستان ۱۳۸۱، ۵۷-۵۹
- گلکار، ۱۳۸۴، مناسب سازی تکنیک تحلیلی سوات (SOWT)، نشریه علمی - پژوهشی معماری و شهرسازی، سال پانزدهم، شماره ۴۱، پاییز و زمستان ۱۳۸۴، دانشکده معماری و شهرسازی
- وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۵، راهنمای تهیه طرح ساماندهی توسعه اقتصادی، اجتماعی فضاهای روستایی، دفتر برنامه ریزی توسعه روستایی.
- هاگت. پیتر، ۱۳۷۵، جغرافیا ترکیبی نو (جلد دوم)، ترجمه شاپور گودرزی نژاد، انتشارات سمت تهران
- هریسون، جفری و کارون جان، ۱۳۸۲، مدیریت استراتژیک، ترجمه بهروز قاسمی، انتشارات هیات، تهران